

PROFESIONALNI STANDARDI TERENSKIH ISTRAŽIVANJA U ARHEOLOGIJI

Indeks:

1. Standardi arheoloških istraživanja
 - 1.1. Arheološka istraživanja i dokumentacija
 - 1.2. Predmet standarda pojedinačnih postupaka
2. Standardni postupak terenskih istraživanja u arheologiji
 - 2.1. Procjena historijskih izvora, bibliografije, karata i drugih izvora
 - 2.2. Daljinska detekcija u arheološkim istraživanjima
 - 2.3. Arheološki pregled terena i uzorkovanja
 - 2.3.1. Arheološka topografija
 - 2.3.2. Površinski pregled terena
 - 2.3.3. Podpovršinski pregled terena
 - 2.3.4. Strukturalni arheološki pregled i analiza građevina
 - 2.3.5. Uzorkovanje bušenjem
 - 2.3.6. Geofizikalna istraživanja
 - 2.3.7. Probna iskopavanja
 - 2.3.8. Ostala arheološka istraživanja i uzorkovanje
 - 2.4. Arheološka dokumentacija pregleda uništenja ili oštećenja
 - 2.5. Arheološka istraživanja u toku izgradnje objekata
 - 2.6. Arheološka iskopavanja
 - 2.6.1. Metodološka ujednačenost arheoloških iskopavanja
 - 2.6.2. Arheološka stratigrafija
 - 2.6.3. Nalazi
 - 2.6.4. Ekofakti i drugi uzorci
 - 2.6.5. Dokumentacija
3. Standardi dokumentacije arheoloških istraživanja
 - 3.1. Opće odredbe o arheološkoj dokumentaciji
 - 3.2. Standardi arheoloških dokumenata
 - 3.2.1. Plan rada
 - 3.2.2. Terenski zapisnik
 - 3.2.3. Dnevnik rada
 - 3.2.4. Stručni izvještaj o radu i rezultatima
 - 3.2.5. Arhiviranje primarnih podataka
 - 3.2.6. Arhiviranje sekundarnih podataka
 - 3.2.7. Zapisnik o kontroli konzervacije i postupka arheoloških istraživanja

1. STANDARDI ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

Standardi arheoloških istraživanja su dio sistema osiguranja kvalitete obavljanja terenskog i naučnog rada u arheologiji i ovdje se iznose glavne definicije, smjernice i temeljni principi istraživačkih metoda u arheologiji. Ovi standardi nisu primjenjivi na svaku situaciju pojedinačno ali generalno objašnjavaju prirodu poduzimanja arheoloških postupaka. Njih je potrebno uzeti u obzir u svim oblicima arheoloških istraživanja bez obzira na njihovu svrhu, razloge ili okolnosti. Prilikom svih vrsta arheoloških istraživanja trebaju se predvidjeti i koristiti sve raspoložive metode, vještine i znanja, kako bi se u konačnici postigao odgovarajući nivo kvalitete rada. Standardizacija arheoloških istraživanja je jedna od glavnih mjera za zaštitu arheološkog naslijeđa koja se direktno veže za Evropsku konvenciju o zaštiti arheološkog naslijeđa iz La Vallette (1992), koju je ratifikovala Bosna i Hercegovina 1999. godine. Ovi standardi predstavljaju polaznu tačku za buduća razmatranja jer do sada nije postojao sveobuhvatan sistem koji definiše određena pravila, metode i principe terenskog i kabinetskog rada u arheologiji.

1.1. Arheološka istraživanja i dokumentacija

Sva arheološka istraživanja trebaju biti od samog početka sistematski planirana i provedena do kraja postupka, te na odgovarajući način dokumentirana u svim fazama istraživačkog procesa. Istraživanja provode isključivo kvalifikovani stručnjaci - arheolozi. Svi arheološki nalazi i konteksti otkriveni tokom arheoloških iskopavanja trebaju biti tretirani jednako u skladu sa profesionalnim standardima, bez obzira na njihov hronološki, funkcionalni ili drugi sadržaj. Predmet izrade arheološke dokumentacije je organizacija i tok rada, istraživačke procedure i rezultati rada, zatim nalazi, uzorci i drugi predmeti otkriveni tokom istraživanja kao i mišljenja, hipoteze i svi drugi teorijski modeli primijenjeni definiciji i interpretaciji arheoloških ostataka. Osnovna svrha izrade arheološke dokumentacije je da omogući načelo jednostavnosti, sistematičnosti, preglednosti i provjeru prikupljenih podataka. Arheološka dokumentacija se odnosi na sve aktivnosti koje imaju za cilj dokumentiranje podataka o pojavama i pokazateljima materijalnih ostataka, definira njihove međusobne veze i kontekste proizašle iz arheološke metode istraživanja s ciljem prikupljanja podataka i povećanja znanja o čovjeku i njegovoj aktivnosti. Ova vrsta podataka je važna, ne samo zbog sadržaja, već i stvaranja međusobnog odnosa sa bitnim historijskim događajima i procesima, okolišem i resursima, društvenim grupama i pojedincima zbog historijske, kulturne, prirodne, umjetničke, stilske, arhitektonske i druge vrijednosti. Arheološka dokumentacija treba biti usklađena sa planom arheoloških istraživanja, kojim se utvrđuju konkretni ciljevi, sadržaji i sagledavaju arheološki zapisi i arheološki izvori, gdje se tačno navodi koje se metode koriste za istraživanje i koji su to podaci dokumentirani istraživanjima.

1.2. Predmet standarda pojedinačnih postupaka

Predmet standarda su istraživački procesi koji se provode ili proizilaze iz terenskih istraživanja u arheologiji. Standardi pojedinačnih postupaka sastoje se iz dva dijela:

- a) definicije postupka u kojoj su ponuđeni temeljni naučni principi na kojima je postupak istraživanja zasnovan (bitne komponente, metode i proces rada, predmet promatranja i interpretacija podataka dobivenih postupkom);
- b) naznake o obaveznoj dokumentaciji istraživačkog rada i rezultata.

2. STANDARDNI POSTUPAK TERENSKIH ISTRAŽIVANJA U ARHEOLOGIJI

2.1. Procjena historijskih izvora, bibliografije, karata i drugih izvora

Procjena historijskih izvora, bibliografije, karata i drugih dostupnih izvora je primarni neinvazivni istraživački postupak čija je svrha prikupiti, urediti i ocijeniti sve relevantne informacije o nalazištu ili području istraživanja kao i druge podatke (kartografske, ekološke, prostorne i dr.) koji mogu biti relevantni za procjenu arheološkog potencijala lokaliteta ili područja, te analizu ili planiranje daljih arheoloških istraživanja. Svrha arheološke procjene izvora, bibliografije i drugih podataka određuje se isključivo prema ciljevima i potrebama istraživanja. Postupak procjene često uključuje i fizički pregled sačuvanih nalaza sa nalazišta ili područja. Svi podaci koji su dobiveni procjenom historijskih izvora, bibliografije, karata i drugih izvora trebaju se propisno arhivirati.

Dokumentacija arheološke procjene izvora, bibliografije, karata i drugih izvora po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i rezultatima;
2. Plan rada (ukoliko je neophodno);
3. Dnevnik rada (ukoliko je neophodno).

2.2. Daljinska detekcija u arheološkim istraživanjima

Daljinska detekcija u arheološkim istraživanjima kombinuje niz neinvazivnih metoda za daljinsko ispitivanje, promatranje, otkrivanje, dokumentiranje i kontrolu stanja direktnih ili indirektnih indikatora arheoloških ostataka na površini, ispod površine tla ili podvodnih površina kao i za pribavljanje podataka o reljefu, oblicima, životnoj sredini ili korištenju zemljišta za potrebe planiranja arheoloških istraživanja ili upravljanja arheološkim lokalitetima ili područjima. Daljinska detekcija u arheološkim istraživanjima podrazumijeva (zračno snimanje, spektralno snimanje, analizu satelitskih snimaka, upotrebu LIDAR (Light Detection and Ranging) tehnologije, druga tehnološka sredstva i opremu i stručnjake u kombinaciji sa drugim naukama sa kojima arheološki stručnjak sarađuje u prikupljanju, obradi i interpretaciji naučnih podataka). Svi podaci dobiveni daljinskom detekcijom trebaju biti propisno arhivirani i dozvoljavati preciznu identifikaciju prostorne lokacije predmeta daljinske detekcije, uočenih ostataka i drugih relevantnih pojava.

Dokumentacija daljinske detekcije u arheološkim istraživanjima po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i rezultatima;
2. Plan rada (obavezno za snimanje iz zraka, mjerenja kopnenih ili podvodnih površina, za druge oblike po potrebi);
3. Dnevnik rada (obavezno za snimanje iz zraka, mjerenja kopnenih ili podvodnih površina).

2.3. Arheološki pregled terena i uzorkovanje

Svim neinvazivnim i invazivnim metodama je zajednička svrha otkrivanje ili detektiranje tragova arheoloških ostataka ili objekata na površini, ispod površine zemlje ili podvodnim

površinama na osnovu čega se procjenjuje arheološki potencijal (veličina, sadržaj, složenost) lokaliteta ili područja koje se predmet istraživanja.

2.3.1. Arheološka topografija

Arheološka topografija je neinvazivni proces ispitivanja površine tla i dokumentiranja stvarnih i/ili mogućih arheoloških ostataka ili njihovih indirektnih pokazatelja. Ona ne uključuje specifične strategije uzorkovanja i iskopavanja, već odabir, mjernost i tačnost istraživačkih lokacija. Proces podrazumijeva precizno mapiranje ili ucrtavanje karakteristika (reljef, konfiguracija, položaj) područja, okruga ili lokaliteta putem premjera. Dozvoljeno je u ovom postupku, kada je to neophodno, prikupiti mali broj uzoraka za opću hronološku i funkcionalnu procjenu arheološkog potencijala posmatranog područja, okruga ili lokaliteta.

Dokumentacija arheološke topografije po pravilu sadrži:

1. Zapis na terenu;
2. Stručni izvještaj o radu i rezultatima;
3. Arhiviranje zbirke nalaza (ako su nalazi prikupljeni);
4. Plan rada (ako je neophodno);
5. Dnevnik rada (ako je neophodno).

2.3.2. Površinski pregled terena

Površinski pregled terena je neinvazivni postupak promatranja, dokumentiranja, prikupljanja i uzorkovanja s ciljem otkrivanja tragova arheoloških ostataka na površini tla, kada za tu svrhu postoje relevantni uslovi i okolnosti. Predmet istraživanja prilikom površinskog pregleda terena je arheološki zapis, koji se sastoji od nalaza na površini, različitih antropogenih oblika i drugog relevantnog materijala sačinjenog od ostataka koji direktno ili indirektno ukazuju na prisustvo arheoloških ostataka na površini ili ispod površine tla. Tokom arheološkog istraživanja površine tla trebaju se dokumentirati i druge okolnosti, što može na kraju utjecati na prepoznavanje arheološkog zapisa (npr. vidljivost terena, stanje površina koje se pregledaju, druge okolnosti koje mogu utjecati na prepoznavanje, izgled artefakata na površini i sl.). Površinski pregled terena uvijek se provodi kao uzorkovanje, gdje treba biti jasna i metodološki dobro utemeljena veza između cilja ispitivanja i pojavnog oblika uzorka. Za adekvatnu reprezentativnost, strategija uzorkovanja bi trebala biti jednoobrazna za cijelo pregledano područje. Ako je područje ekosistemski ili geomorfološki različito, uzorak se treba stratificirati, razdvajajući pri tome heterogeni prostor na pojedinačne homogene istraživačke jedinice u kojima se, ovisno o lokalnim prilikama i očekivanom obliku površinske arheologije, koriste različiti oblici uzorkovanja prilagođeni okolnostima. Isto važi i za područja sa različitim načinima korištenja zemljišta, zbog čega nije moguć jedinstven oblik uzorkovanja ili tehnike promatranja i dokumentiranja arheološkog zapisa. Osnovni princip u korištenju različitih oblika uzorkovanja na jednom području istraživanja je uporedivost rezultata. U zavisnosti od namjene i ciljeva, površinski pregledi terena mogu se podijeliti na:

a) ekstenzivni (ETP) pregledi;

b) intenzivni (ITP) pregledi.

Ekstenzivni (ETP) pregled se koristi za utvrđivanje prisustva i distribucije arheoloških indikatora na većem području pri čemu se uzorkuje cjelokupno područje istraživanja od 5 do 20 % uzoraka.

Intenzivni (ITP) pregled se provodi na potencijalnim ili već identifikovanim arheološkim lokalitetima odnosno koristi se za njihov precizniji prostorni, hronološki, funkcionalni ili drugi sadržaj i evaluaciju rezultata. U intenzivnom pregledu terena uzorkuje se cjelokupno posmatrano područje sa najmanje 50 do 100% uzoraka.

U oba tipa površinskog pregleda istraživačkih jedinica za prikupljanje uzoraka mogu se definirati nekoliko metoda uzorkovanja:

- a) sistematsko uzorkovanje po jedinicama prikupljanja (presjeci, kvadrati, ili neki drugi oblici uzorkovanja jedinica);
- b) sistematsko uzorkovanje nasumično odabranih jedinica prikupljanja;
- c) neka druga metoda uzorkovanja koja osigurava statistički i metodološki odgovarajuću ili uporedivu generalizaciju sa prve dvije metode uzorkovanja.

U oba tipa pregleda jedna istraživačka jedinica može pokriti maksimalno 500 m² od toga 100 m² samo za (ITP) intenzivni pregled.

Prilikom pregleda terena svi predmeti za koje se pretpostavlja da su direktni ili indirektni pokazatelji arheoloških ostataka zapravo determinišu arheološki sadržaj pregledanog područja, bez obzira na njihovu starost ili vrijednost. Nalazi većeg broja izgrađenih struktura na terenu mogu se samo dokumentirati. Mreža istraživačkih jedinica treba biti jasno organizovana, mapirana i prostorno određena sa tačnošću od najmanje 1 m. Sastavni dio arheološkog pregleda terena je procjena prikupljenih nalaza. Prije analize uzorci trebaju biti propisno pripremljeni (očišćeni, odsoljeni, sortirani po potrebi označeni, prepakovani). Analizom po potrebi mogu se isključiti irelevantni predmeti, dok ostali nalazi trebaju biti hronološki što precizniji, tipološki i funkcionalno definisani, dokumentirani i arhivirani.

Dokumentacija o površinskom pregledu terena po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i rezultatima;
2. Plan rada;
3. Zapis na terenu;
4. Dnevnik rada;
5. Zapisnik vezan za arhivu nalazišta ili površinskog pregleda.

2.3.3. Podpovršinski pregled terena

Podpovršinski pregled terena je blago invazivni postupak promatranja, dokumentiranja, prikupljanja ili uzorkovanja s ciljem otkrivanja arheoloških ostataka direktno ispod površine tla ili podvodnih površina. Ova vrsta pregleda terena zamjenjuje površinski pregled terena u okolnostima kada nije moguće ostvariti mogućnosti za identifikaciju arheoloških nalaza na površini. Ispod površine zemlje prilikom pregleda uočavaju se nalazi i skupljaju do dubine tla odnosno u podvodnom istraživanju do dna površinskog sloja, za koji se može pretpostaviti da je u prošlosti

bio značajno transformisan zbog prirodnih procesa i ljudskih aktivnosti (npr. erozije tla, poljoprivrednih radova, građevinske djelatnosti). Podpovršinski pregled terena vrši se kopanjem manjih dijelova tla ili bušenjem (ručnim ili mehaničkim) za uzorkovanje tla. Iskopana količina zemlje, pažljivo se ispituje gdje se pritom sakupljaju arheološki artefakti i drugi materijalni ostaci za koje se vjeruje da mogu preciznije objasniti arheološki sadržaj. Količina sedimenta prikupljena u jedinici za uzorkovanje ili bušotini obično je između 30 i 60 dm³. Podpovršinski pregled terena trebao bi dokumentirati i druge okolnosti koje mogu utjecati na prepoznavanje arheoloških pokazatelja. Jedinice za prikupljanje uzoraka mogu se organizirati u nekoliko metoda:

- a) po sistematski organiziranim istraživačkim jedinicama (u mreži);
- b) po statistički nasumično odabranim jedinicama prikupljanja;
- c) neka druga metoda, a koja osigurava statistički i metodološki odgovarajuću ili uporedivu generalizaciju sa prve dvije metode uzorkovanja.

U zavisnosti od namjene i ciljeva, podpovršinski pregledi terena mogu se podijeliti na:

- a) ekstenzivni (ETP) pregledi;
- b) intenzivni (ITP) pregledi.

Ekstenzivni podpovršinski pregledi se općenito koriste za otkrivanje prisutva arheoloških ostataka i uglavnom se provode na većim površinama, dok se *intenzivni podpovršinski pregledi* obavljaju radi dobijanja preciznijih podataka o arheološkim ostacima na manjim područjima. Kod opsežnog ispitivanja, može se uzeti kao okvirni parametar jedna istražna jedinica na 200 m², a kod intenzivnog pregleda jedna istražna jedinica na 100 m². U slučaju podpovršinskog pregleda terena, prikupljaju se svi arheološki artefakti, bez obzira na njihovo porijeklo i starost, kao i ostali materijalni ostaci koji mogu preciznije utvrditi arheološki sadržaj pregledanog područja. Ostaci izgrađenih oblika (struktura) u zemlji samo se dokumentiraju. Prikupljanje materijala sa lokacije treba biti mrežno obezbijeđeno do nivoa istražnih jedinica u kojoj su ti materijali nađeni. Sve istražne jedinice trebaju biti precizno određene i mapirane sa preciznošću do 1 m. Sastavni dio arheološkog podpovršinskog pregleda je procjena prikupljenih nalaza. Prije analize nalazi se trebaju propisno pripremiti (odsoliti, očistiti, sortirati, po potrebi označiti, prepakirati). Tokom njihove analize mogu se isključiti irelevantni predmeti, a ostali nalazi trebaju biti što precizniji i trebaju se propisno dokumentirati, arhivirati hronološki, tipološki i funkcionalno.

Dokumentacija podpovršinskog pregleda po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i postignutim rezultatima;
2. Plan rada;
3. Zapis na terenu;
4. Dnevnik rada;
5. Zapisnik vezan za arhivu nalazišta ili podpovršinskog pregleda.

2.3.4. Strukturalni arheološki pregled i analiza građevina

Strukturalni arheološki pregled i analiza građevina je neinvazivna metoda za utvrđivanje prisustva ili dokumentiranja arheološkog sadržaja izgrađenih objekata i njihovih dijelova.

Istraživanje obično dokumentira prisustvo, oblik, sastav i dimenzije izgrađenih objekata i njihovih dijelova na površini, odnosno ocjenjuje se njihovo stanje očuvanosti. Pregled treba biti obavljen na način da ne ugrozi stabilnost ili očuvanost objekata, zgrada kao i njihovih dijelova na površini. Ova metoda ne predviđa unaprijed određene strategije uzorkovanja već je dizajnirana prema okolnostima prepoznatljivosti arheoloških pokazatelja. Tom prilikom mogu se prikupiti uzorci ali nije dozvoljeno zadiranje u arheološke slojeve i strukture. Arheološki pregled strukture može se dopuniti blago invazivnom analizom građevine čija je svrha dodatno ispitivanje i dokumentiranje pojedinačnih građevinskih radnji, građevinskih elemenata i procesa kao i uzimanje uzoraka građevinskog materijala na ostacima arhitekture bez njihovog uklanjanja. Ako je neophodno, pregled može da uključuje invazivno čišćenje površine tla ili izgrađenih objekata, pri čemu se njihov oblik i sastav fizički ne smiju izmijeniti kao i utjecati na stratigrafski zapis. Prilikom dokumentiranja dijelova građevinskih formi, nalaza i uzoraka (njihov izvorni kontekst, lokacija, veza sa drugim elementima i sl.), primjenjuju se isti postupci i kriteriji koji važe za arheološka iskopavanja.

Dokumentacija o strukturalnom arheološkim pregledu i analizi građevina po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i postignutim rezultatima;
2. Zapis na terenu;
3. Dnevnik rada;
4. Zapisnik vezan za arhivu nalazišta.

2.3.5. Uzorkovanje bušenjem

Uzorkovanje bušenjem je blago invazivna metoda uzorkovanja slojeva tla ili sedimenata sa svrhom procjene veličine, sastava, moguće stratigrafije arheoloških ostataka, te prisustva nalaza odnosno uzoraka razne vrste ekoloških, geoloških, pedoloških i drugih analiza relevantnih za arheološka istraživanja. Uzorkovanje bušenjem se također može koristiti za procjenu veličine lokacije ili arheoloških naslaga za potrebe planiranja daljih arheoloških projekata. Može se vršiti mašinski ili ručno. Preporučuje se bušenje gdje je moguće dobiti precizniji uvid u slijed slojeva odnosno sedimenata, njihova svojstva ili sadržaj, radi utvrđivanja prisutva arheoloških nalaza i drugih relevantnih pokazatelja na osnovu uzoraka. Svako uzorkovanje treba da ima jasnu strategiju uzorkovanja koja treba da odgovori predmetu i cilju istraživanja, prije svega da se dobije broj ili gustina nalaza po jedinici istraženog područja, razumno ograničenog na najmanju moguću mjeru za smanjenje oštećenja arheoloških ostataka. Prilikom uzorkovanja bušenjem, u skladu sa strategijom uzorkovanja, potrebno je dokumentirati sve nalaze i tačne lokacije svih bušotina, koje trebaju biti precizno mapirane sa preciznošću od 0,1 m. Za obradu dokumentacije nalaza i uzoraka prikupljenih bušenjem, samo postupci koji se smatraju arheološkim, mogu se uzeti u obzir.

Dokumentacija o uzorkovanju bušenjem po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i postignutim rezultatima;
2. Plan rada;
3. Zapis na terenu;
4. Dnevnik rada;
5. Zapisnik vezan za arhivu nalazišta.

2.3.6. Geofizikalna istraživanja

Geofizikalna istraživanja su neinvazivni proces otkrivanja i mjerenja određenih fizičkih svojstava objekata i ostalih materijala nekadašnjih ljudskih aktivnosti koje su prisutne ispod površine tla. Geofizikalno promatranje ili mjerenje fizičkih svojstava se koristi za detekciju i mapiranje arheoloških ostataka, procjenu obima lokaliteta i debljine arheoloških slojeva i struktura u tlu. Istraživanja se koriste kao metoda za procjenu arheološkog potencijala lokaliteta, kada s pravom pretpostavljamo postojanje arheoloških ostataka, a najčešće se provode se u kombinaciji sa drugim tehnikama prilikom površinske i podzemne prospekcije. Geofizikalna istraživanja uključuju različite metode i tehnologije koje se razlikuju ovisno o izmjenjenim fizičkim svojstvima količine provodljivosti: otpornost tla, magnetska gradiometrija, magnetska osjetljivost, georadarski signali, geoakustički i seizmički signali, itd. Za efikasno korištenje geofizikalnog snimanja potrebne su odgovarajuće okolnosti, tj. svojstva tla mjerenih objekata ili površina, koja su različita za svaku metodu. U većini metoda, geofizikalna istraživanja se obavljaju uz pomoć sistematskog uzorkovanja u mreži, duž transekata (profila) ili na druge načine sistematskog pokrivanja prostora ili objekata koji omogućavaju generalizaciju rezultata. Gustina uzorkovanja u geofizikalnim istraživanjima ovisi o tehničkim karakteristikama, instrumentima i ciljevima istraživanja. U svim slučajevima neophodno je prostorno postaviti i mapirati mrežu mjerenja precizno do 0,1 m. Gustina prikupljanja podataka zavisi od tehničkih instrumenata i ciljeva istraživanja. Poseban aspekt u interpretaciji rezultata geofizikalnog snimanja je obrada izmjerenih podataka što zahtijeva matematičku konverziju izmjerenih vrijednosti, zbog čega je potrebno zadržati originalne vrijednosti mjerenja.

Dokumentacija o geofizikalnim istraživanju po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i postignutim rezultatima;
2. Zapis na terenu;
3. Dnevnik rada;
4. Plan rada (ukoliko je potrebno).

2.3.7. Probna iskopavanja

Probna iskopavanja je invazivna metoda koja se koristi za dobivanje podataka o prisutnosti, dimenzijama i sastavu arheoloških ostataka u zemlji radi utvrđivanja podataka o stratigrafiji i pribavljanja drugih uzoraka za precizniju procjenu arheološkog potencijala područja ili nalazišta. Ova vrsta istraživanja izvodi se probnim rovovima ili sondama iskopanim ručno ili mašinski, ponekad i kombinovano. Dimenzije probnih rovova odnosno sonde i njihova gustina na istraženom području trebaju biti razumno planirani u skladu s ciljevima istraživanja, tako su da potencijalne ili ustanovljene lokacije svedene na minimum oštećenja. Probna istraživanja vrše se do dubine slojeva na kojima se utvrđuje prisustvo arheoloških ostataka ili na odabaranim mjestima do geološke baze. Takvo istraživanje se vrši i dokumentira prema pravilima koja se smatraju arheološkim istraživanjima. Prilikom probnog istraživanja prikupljaju se obavezno svi nalazi. Samo izuzetno, što treba biti posebno opravdano vremenskim rokovima, dozvoljeno je ispitivanje poprečnog presjeka u stranama iskopanog polja bez arheološkog iskopavanja i dokumentacije sadržaja cijelog iskopa polja.

Dokumentacija o probnom iskopavanju po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i postignutim rezultatima;
2. Zapis na terenu;
3. Dnevnik rada;
4. Zapisnik vezan za arhivu nalazišta.

2.3.8. Ostala arheološka istraživanja i uzorkovanje

U arheološkim istraživanjima mogu se koristiti i neki drugi oblici arheoloških istraživanja radi utvrđivanja prisustva i sastava arheoloških ostataka:

a) *geohemijski pregled* je neinvazivan ili blago invazivan postupak za određivanje direktnih ili indirektnih hemijskih pokazatelja koji govori o ljudskom prisustvu ili tragovima aktivnosti. Obično se provodi u kombinaciji sa drugim oblicima pregleda. Prisustvo hemijskih sredstava utvrđuje se geohemijskim analizama specifičnih zapisa u posmatranom području i opisuju njihov raspored u prostoru i dubini. Veličina i priroda uzoraka zavise od svojstva hemijskih pojava (npr. fosfati, teški metali, elementi u tragovima, i dr.) i od očekivane veličine (površine, zapremine) hemijskih pojava koje želimo detektovati. Uzorkovanje za geohemijski pregled zavisi od plana rada i nije unaprijed propisano.

b) *pregled detektorima metala* je neinvazivna metoda za određivanje i mapiranje prisustva metalnih predmeta u zemlji ili objektima. Takav pregled je dozvoljen samo kao dodatna metoda za druge arheološke procedure za utvrđivanja prisustva i sadržaja arheoloških ostataka. Iskopavanje otkrivenih objekata dozvoljeno je samo za druge stručne intervencije (npr. arheološka iskopavanja, arheološka probna iskopavanja). Nije dozvoljeno korištenje detektora za druge svrhe, zloupotrebu i nestručna iskopavanja koja mogu oštetiti nalazište i nalaze.

Dokumentacija o probnom iskopavanju po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i postignutim rezultatima;
2. Zapis na terenu;
3. Dnevnik rada;
4. Plan rada (ukoliko je potrebno).

2.4. Arheološka dokumentacija pregleda uništenja ili oštećenja

Arheološka dokumentacija pregleda uništenja ili oštećenja je invazivni arheološki proces u kojem se istražuje i dokumentira stanje arheoloških ostataka ili stratigrafskog zapisa nakon uništenja ili oštećenja uzrokovanih radovima neprofesionalno i bez nadzora. Predmet arheološke dokumentacije uništenja ili oštećenja je sam čin uništenja (zajedno sa okolnostima i predmetima uništenja ili oštećenja) i posljedice koje nastaju na arheološkim nalazištima. Stanje arheoloških ostataka i stratigrafskog zapisa nakon uništenja ili oštećenja dokumentira se isto kao u standardnim arheološkim iskopavanjima. Isto važi i za prikupljene arheološke nalaze i uzorke. Radi sigurnosti i spriječavanja daljeg narušavanja nalazišta, odnosno obezbjeđivanje adekvatnih uslova, arheološka dokumentacija uništenja uključuje po potrebi i privremenu konsolidaciju iskopina ili oštećenih dijelova lokacije ili zgrade. U takvim slučajevima dozvoljeno je ukloniti samo mali dio

stratigrafske naslage ili konstrukcije za analizu uz uslov da su podaci dobiveni takvim intervencijama usko vezani za konzervaciju lokacije ili objekta. Ako dokumentacija o uništenju uključuje konsolidaciju, ovaj proces treba također biti dokumentiran.

Arheološka dokumentacija pregled uništenja ili oštećenja po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i postignutim rezultatima;
2. Zapis na terenu;
3. Dnevnik rada;
4. Zapisnik vezan za arhivu nalazišta

2.5. Arheološka istraživanja u toku izgradnje objekata

Arheološka istraživanja u toku izgradnje objekata je invazivan proces arheološki kontroliranog uklanjanja građevinskog materijala objekta ili njegovih dijelova, te podrazumijeva kontrolu nad drugim građevinskim zahvatima u zemljištu ili postojećim objektima. Arheološko istraživanje tokom izgradnje objekata uključuje otkrivanje i dokumentiranje arheološki relevantnih fenomena intervencija i nakon završetka radova i izvodi se prema pravilima koji važe kao i za standardna arheološka iskopavanja. Ako se iz sigurnosnih razloga, istraživanjima tokom izgradnje zahtjeva i privremena konsolidacija iskopina, uz obavezno poštivanje uslova za adekvatno opažanje i dokumentiranje arheoloških ostataka, neophodna je dalja procedura dokumentiranja u skladu s tim.

Dokumentacija arheološkog istraživanja u toku izgradnje objekta po pravilu sadrži:

1. Stručni izvještaj o radu i postignutim rezultatima;
2. Dnevnik rada;
3. Zapisnik vezan za arhivu nalazišta

2.6. Arheološka iskopavanja

Arheološka iskopavanja su invazivni postupak istraživanja čija je svrha sistematsko otkrivanje, dokumentiranje i proučavanje stratifikovanih arheoloških zapisa na terenu, zatim prikupljanje, dokumentiranje i proučavanje artefakata i ekofakata kao i drugih relevantnih direktnih i indirektnih tragova arheoloških ostataka ili prošlih ljudskih ostataka aktivnosti u odabranom području. Cilj arheoloških iskopavanja je sistematsko uklanjanje slojeva, promatranje, dokumentiranje i analiza stratigrafskih fenomena i prikupljenih artefakata, ekofakata, uzoraka i drugog materijala koji stvaraju indikatore i kontekstualne veze kako bi se dobili podaci o arheološkim ostacima na odabranom području za sveobuhvatnije tumačenje starosti, funkcije, dimenzija i svih drugih kulturnih sadržaja materijalnih ostataka. Predmet arheološkog iskopavanja su predmeti i podaci o objektima koji se nalaze u zemlji ili iznad zemlje ili podvodnim površinama. Ti podaci su mjerodavni samo ako su pokriveni i dokumentirani metodoški ispravno.

Podaci iz arheoloških iskopavanja klasificirani su u dvije grupe:

- a) indirektni tragovi ljudske aktivnosti na lokaciji;
- b) direktni tragovi: nalazi, ostaci arhitekture, ekofakti i drugim uzorci koji su otkriveni ili prikupljeni na arheološkom nalazištu i svi drugi podaci, laboratorijski ili na drugi način izvedeni iz metodološkog procesa.

Objekti grupe podataka mogu se pravilno interpretirati samo ako se posmatraju ili dokumentiraju u korelaciji. Sveobuhvatne informacije o kontekstima omogućavaju pravilno razumijevanje toka i sadržaja arheološke stratifikacije (tj. slojeviti procesi i događaji): odnosa između jedinica stratigrafije, njihove prirode i porijekla, strukture i sadržaja, slijeda u stratigrafiji, grupiranje jedinica stratigrafije u jedinice višeg reda (tj. faze razvoja lokaliteta, povezivanje u funkcionalne cjeline) subdepozicioni i transformacijski procesi. Ostali nalazi, arhitektonski ostaci, ekofakti i uzorci omogućavaju precizniju vremensku, funkcionalnu, ekološku i kulturnu interpretaciju arheoloških ostataka i stratifikacije.

2.6.1. Metodološka ujednačenost arheoloških iskopavanja

Najveći dio empirijskih podataka u arheologiji dobija se terenskim radom, koji uključuje posmatranje, snimanje, prikupljanje i pohranjivanje različitih vrsta materijala ostataka i podataka. Sva arheološka iskopavanja bez obzira na njihovu vrstu, namjenu, veličinu, istraživačke motive ili organizacione i poslovne okolnosti, trebaju odgovarati standardima kvaliteta rada. Svi arheološki nalazi, konteksti i nalazi otkriveni tokom arheoloških iskopavanja trebaju biti tretirani jednako ili u skladu sa profesionalnim standardima. Bez obzira na svrhu ili okolnosti rada u svakom arheološkom iskopavanju trebaju se poštovati metodološka pravila o predmetu iskopavanja, prikupljanju podataka i njihovoj dokumentaciji. Svako arheološko iskopavanje treba biti stratigrafsko. Pojedinačni konteksti (tj. stratigrafske jedinice) kao cjelina trebaju biti uklonjeni i dokumentirani, uključujući njihov sadržaj, od najmlađih do najstarijih konteksta u stratigrafskom zapisu. Iskopavanje u proizvoljnim slojevima dozvoljeno je samo prilikom uklanjanja pojedinačnih stratigrafskih jedinica. Ako tom prilikom resursi za istraživanje i drugi osnovni uslovi za otkrivanje i dokumentaciju u skladu sa standardima struke nisu obezbjeđeni, ne preporučuju se takva iskopavanja.

2.6.2. Arheološka stratigrafija

Razumijevanje arheološke stratigrafije je osnova za interpretaciju rezultata iskopavanja. Arheološka stratigrafija je materijalni zapis procesa antropogene stratifikacije i prirodnih procesa koji su uticali na arheološke naslage. Arheološka stratifikacija može biti sedimentna kada je u pitanju zapis slojeva u tlu, ili može biti stojeća (arhitektonska) kada je u pitanju snimanje događaja izgradnje, korištenja ili rušenja zidanih objekata ili njihovih dijelova. Arheološku stratigrafiju čini arheološki stratigrafski elementi i odnosi između njih. Elementi arheološke stratigrafije su:

- a) elementi sa fizičkim (materijalnim) svojstvima;
- b) elementi bez materijalnih svojstava;
- c) tragovi djelovanja u procesu stratifikacije (npr. uništavanje kopanjem, rušenje itd.).

Svi pojedinačni elementi označavaju jedinicu posmatranja i dokumentacije (tj. stratigrafsku jedinicu). Arheološki stratigrafski odnosi su veze između elemenata stratigrafije, koje se uspostavljaju na osnovu prirodnih elemenata i oblika fizičkih dodira materijalnih elemenata arheološke stratigrafije. Arheolozi tokom iskopavanja moraju prepoznati svaki od tih tragova kako bi što preciznije rekonstruisali aktivnosti koje su se na određenom nalazištu događale. Nakon što su stratigrafskoj jedinici definirani svi rubovi, što ujedno znači i da je u tom trenutku najmlađa na terenu, može se provesti neizostavno dokumentiranje i iskopavanje.

2.6.3. Nalazi

U svim iskopavanjima apsolutno je potrebno dokumentirati i prikupiti sve nalaze, bez obzira na njihovu starost ili funkciju ili druga svojstva. Nalazi uključuju sve pokretne materijalne ostatke (predmete, uređaje i objekte, ljudske ostatke i ostale pokretne materijalne ostatke koji su produkt ljudske aktivnosti). Nalazi su uvijek u kontekstu stratigrafske jedinice, presjeka ili stratigrafske podjedinice, što je ujedno i njihov izvorni kontekst. Takva jedinica posmatranja treba biti u potpunosti dokumentirana i objašnjena prema funkcionalnoj povezanosti sa tim nalazima. Svaka analiza nalaza treba pravo započeti od analize stratigrafije. Odnosi između elemenata stratigrafije impliciraju relativan hronološki slijed, dok nalazi dopuštaju apsolutno datiranje i vremenski raspon elemenata stratigrafije odnosno stratigrafske grupe višeg reda. U nalazima je neophodno napraviti razliku između vremena njegovog nastanka, vremena njihove upotrebe i vremena taloženja, kako bi se moglo utvrditi da li su u originalnom, infiltriranom ili sekundarnom položaju.

2.6.4. Ekofakti i drugi uzorci

Ekofakti su materijalni ostaci prirodnog porijekla koji sadrže arheološki važne informacije. To mogu biti razni biljni, životinjski, ljudski ili mineralni ostaci čije ispitivanje omogućava bolji uvid u ekologiju, ekonomiju, upoznavanje i druge aspekte života na lokaciji. Ni u jednom iskopavanju ne možemo izostaviti ispitivanje ekofakata. Prilikom planiranja iskopa potrebno je predvidjeti koje vrste ekofakata koje namjeravamo promatrati kao i način njihovog uzorkovanja i dokumentiranja. Što se tiče zapažanja i dokumentacije, ekofakti se tretiraju na isti način kao i drugi nalazi u odnosu na stratigrafski zapis.

2.6.5. Dokumentacija

Budući da su arheološka iskopavanja ili istraživanja neponovljiv proces u kojem je glavni predmet posmatranja stratigrafija sa svojim sadržajima, pri dokumentiranju iskopavanja potrebno je osigurati što bolje dokumentarne mogućnosti za arhivu, opis procesa razvoja i sadržaja nalazišta. Opće pravilo za dokumentaciju i arhiviranje podataka je razdvajanje između izvornih (primarnih) i obrađenih (sekundarnih) podataka.

Prilikom arheološkog iskopavanja dokumentira se slijedeće:

- 1) planiranje arheoloških istraživanja;
- 2) stanje lokaliteta prije arheoloških istraživanja;
- 3) napredak rada ili radni proces;
- 4) stanje lokaliteta nakon završetka arheoloških istraživanja kao i budući (plan) konzervacije lokaliteta;
- 5) rezultati iskopavanja

❖ planiranje arheoloških istraživanja

Dokumentacija o planiranju arheoloških istraživanja treba sadržavati osnovne informacije o svim ključnim aspektima, planiranu strategiju istraživanja i odluke usko vezane za nju:

- a) određivanje veličine polja iskopa;
- b) određivanje dinamike ili redoslijeda otvaranja površine;
- c) uspostavljanje sistema za prikupljanje prostornih podataka;
- d) određivanje načina otkopavanja/uklanjanja i dokumentiranja slojeva;
- e) organizacija primarne obrade nalaza tokom iskopavanja;
- f) planski oblik konzervacije iskopane površine istraživanja;
- g) osnovni organizacioni i izvedbeni podaci (predviđeni početak rada, trajanje, subjekti koji učestvuju, npr. naručilac, izvođač...).

Ove odluke utiču na veličinu, sastav, rad istraživačkog tima i logistiku i time omogućavaju adekvatnu kontrolu kvaliteta arheološkog iskopavanja već u početnoj fazi radova.

❖ stanje lokaliteta prije arheoloških istraživanja

Dokumentacija o stanju lokaliteta prije iskopavanja treba sadržavati sve bitne podatke za tačan prostorni smještaj iskopavanja, podatke o korištenju zemljišta na ovoj lokaciji, vlasništvu i sve druge podatke relevantne za arheološka iskopavanja. Pored pisanog zapisa, stanje lokacije prije iskopavanja također treba biti adekvatno fotografski snimljeno i dokumentirano.

❖ napredak rada ili radni proces

Dokumentiranje napretka radova je bitno za poznavanje operativnog procesa iskopavanja. Radni tok iskopavanja obično se dokumentira u obliku dnevnika rada u koji se upisuje tok i organizacija po danu i radnim okolnostima. Također se u dnevnik unose sve promjene, korekcije ili odstupanja od planirane istraživačke procedure. Kadrovski sastav istraživačke grupe treba biti vidljiv iz terenskog dnevnika, podjela poslova i odgovornosti, jedinice posmatranja odnosno dokumentacije, način ili procedure rada, trajanje rada i sve druge relevantne okolnosti koje utječu na radni proces.

❖ stanje lokaliteta nakon završetka istraživanja ili način (plan) konzervacije lokaliteta

Stanje nakon iskopavanja treba biti dokumentirano pisano i fotografski. Ako je potrebno površinu za iskopavanje popuniti ili konzervirati na bilo koji drugi način, proces konzervacije treba biti dokumentiran u pisanoj formi i u obliku plana. Na isti način se dokumentira privremeno osiguranje površine iskopavanja u slučaju prekida istraživanja.

❖ rezultati iskopavanja

Ovi podaci obično se dokumentiraju analogno, mjerno i vizuelno – grafički.

Rezultati terenskog iskopavanja sadrže podatke o:

- a) stratigrafskom zapisu (stratigrafskim jedinicama);
- b) nalazima;
- c) uzorcima.

a) stratigrafske zapis i stratigrafske jedinice

Bitna svojstva jedinica su sastav i njihove veze sa drugim jedinicama stratigrafskog zapisa. Mjerenja se koriste za opisivanje tačne pozicije stratigrafskih jedinica u trodimenzionalnoj slici prostora i određuju se tačne dimenzije. Mjerenja se također mogu dokumentirati tokom iskopavanja ako je potrebna neka druga količina (npr. zapremina ili masa) stratigrafskih jedinica. Mjerenja trebaju biti tačna najmanje do 5 cm u trodimenzionalnom koordinatnom sistemu. Sa vizuelnom dokumentacijom koja uključuje grafiku (crtež, skenogram itd) ili fotografiju dokumentiramo sljedeća svojstva stratigrafskih jedinica:

- granične površine se dokumentuju crtežom, koji treba biti prostorno lociran u odgovarajućoj mjeri stratigrafskih jedinica i presjeka;
- karakteristike površine dokumentirane fotografijom ili karakteristikama stratigrafskih jedinica, odnosno stanje stratigrafske jedinice prije i poslije uklanjanja.

Osnovna fotografska dokumentacija stratigrafskih jedinica treba biti izmjerena i prostorno locirana sa tačnošću od najmanje 5 cm u trodimenzionalnom koordinatnom sistemu.

b) nalazi

Osnovna terenska dokumentacija o nalazima treba sadržavati podatke:

- o lokaciji nalaza i njihov izvorni kontekst (najčešće se bilježi uz oznaku stratigrafske jedinice u kojoj je nalaz evidentiran, a ako je nalaz definiran kao poseban nalaz, treba se navesti njegova lokacija precizno izmjerena u trodimenzionalnom koordinatnom sistemu (minimum tačnost 5 cm). vrsti nalaza (moguća je osnovna definicija na osnovu materijala od kojeg je nalaz napravljen, funkcija i druga svojstva i sadržaji koji se brzo makroskopski mogu identificirati);
- količina nalaza u svakoj stratigrafskoj jedinici (broj i masa);
- proces nalaza uzorkovanja (ako je do toga došlo);
- podatke o postupcima primarne obrade i zaštite nalaza na terenu.

Većina podataka o nalazima se bilježi u postupcima primarne obrade nalaza. Osnovno pravilo je da sve procedure za dokumentiranje i obradu nalaza trebaju omogućiti precizno praćenje svakog pojedinačnog nalaza do njegovog izvornog konteksta.

c) uzorci

Prilikom rukovanja uzorcima (uzimanje, primarna obrada i sl.) neophodno je poznavati njihova svojstva i pogodnosti za određene analize. Za dokumentiranje uzoraka vrijede ista pravila kao i za dokumentaciju nalaza. Posebno treba dokumentirati specifične procedure za uzimanje uzoraka i metodu primarne konsolidacije uzoraka.

3. STANDARDI DOKUMENTACIJE ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

3.1. Opće odredbe o arheološkoj dokumentaciji

Arheološka dokumentacija je sistematski uređena zbirka podataka i zapisa o organizaciji, toku, realizaciji i rezultatima arheoloških istraživanja. Svrha arheološke dokumentacije je:

- osigurati trajno postojanje arheoloških ostataka kroz precizno dokumentiranje i tako ih sačuvati za buduće nove informacije i znanja o arheološkim ostacima i istraživanjima;
- stvoriti sistematsku evidenciju (tekst, zbirka mjernih i drugih podataka, crtež, fotografija i drugo) kako bi se pružila osnova za najvjerodostojniju moguću naknadnu interpretaciju i prezentaciju arheoloških ostataka;
- omogućiti ispravniju i što obuhvatniju informaciju o organizaciji, toku i rezultatima istraživanja stručnoj i drugoj javnosti.

Svi oblici arheološke dokumentacije trebaju biti precizno izrađeni i arhivirani. Lice odgovorno za dokumentaciju arheološkog istraživanja je voditelj terenskog istraživanja.

3.2. Standardi arheoloških dokumenata

3.2.1. Plan rada

Plan rada je dokument u kojem se iznose razlozi za realizaciju projekta, osnovna strategija istraživanja, izbor metodologije i načina dokumentacije i planiranja organizacije rada. U planu rada predviđaju se i rezultati rada i njihov značaj. Plan rada je predviđen za preliminarnu sistematizaciju planiranja svih bitnih aspekata arheoloških istraživanja.

3.2.2. Terenski zapisnik

Terenski zapisnik je dokument koji sadrži podatke o području rada: upisuju se podaci o lokaciji, vlasništvu, bitne lokalne informacije, stvarne prostorne i ekološke karakteristike (veličina, vegetacija, katastar, namjena zemljišta...) i druge podatke o karakteristikama i okolnostima područja za koje se pretpostavlja da utječu na tok i rezultate istraživanja. Zapisnik na terenu dokumentira stanje i okolnosti područja rada prije starta i nakon završetka projekta.

3.2.3. Dnevnik rada

Dnevnik rada je dokument u koji se sistematski unose tok i okolnosti rada, promjene ili odstupanja od plana rada i drugi podaci koji određuju obim i prirodu istraživanja i sve druge relevantne informacije o realizaciji projekta. Dnevnik rada treba omogućiti kasniju provjeru rekonstrukcije organizacije i toka rada: vremenski tok po danu, podjela poslova, sastav tima istraživačke grupe, procedure rada i sve druge relevantne informacije.

3.2.4. Stručni izvještaj o radu i rezultatima

Stručni izvještaj predstavlja sintezu svih podataka o radu i postignutim rezultatima. Predmet stručnog izvještaja i njegova tačna forma rezultat su prethodnog razmatranja i dogovora svih strana

uključenih u arheološke radove a usklađeni su sa prema minimalnim zahtjevima standarda struke i pravilnika institucija koje se brinu o arheološkom naslijeđu.

U slučaju složenijih projekata stručni izvještaj može biti sačinjen od nekoliko pojedinačnih (tematskih) izvještaja. Ukoliko se u izvještaju traže određene smjernice, preporuke ili prijedlozi, trebaju biti prikazane u posebnom poglavlju izvještaja.

3.2.5. Arhiviranje primarnih podataka

Arhiviranje primarnih podataka vodi se tokom samog procesa terenskog rada i predstavlja sistematski uređenu zbirku (neobrađenih) podataka, nalaza i uzoraka u nepromijenjenom obliku i sadržaju na način kako su prikupljeni ili snimljeni tokom terenskog rada. Takvu vrstu primarnih podataka potrebno je predvidjeti u svim postupcima i oblicima rada na terenu i služe za kontrolu postupka arheološkog istraživanja. Arhiviranje primarnih podataka i nalaza treba biti organizirano po istim istraživačkim jedinicama koje su definirane u terenskom radu. Svrha primarne arhive je da pohrani i uredi originalnu dokumentaciju i na taj način omogući mogućnost kontrole postupka. Ovo je posebno važno kada se radi o digitalnim podacima, koji se u naknadnim postupcima obrađuju na različite načine, kasnije ih mjenjamo ili pretvaramo u formu koja je pogodnija za interpretaciju, a zatim se ti podaci pohranjuju u sekundarne arhive. Veoma važno je napraviti razdvajanje između primarnih (neobrađenih) i sekundarnih (obrađenih) podataka zbog procesa valorizacije, gdje se kasnije pojedini podaci i nalazi koji nisu potrebni odbacuju ili drukčije interpretiraju. Sastav primarne arhive dokumentacije nalazišta čine dokumenti (obrasci, liste, opisi itd.) koji nastaju u toku terenskog rada i raspoređeni su prema izvornim grupama dokumenata.

3.2.6. Arhiviranje sekundarnih podataka

Arhiv sekundarnih podataka sadrži već obrađene (filtrirane) podatke, nalaze i uzorke nakon primarne valorizacije. Podaci trebaju biti tačno dokumentirani po kriterijumu obrade primarnih u sekundarne podatke. Metoda treba omogućiti povratak na primarne podatke ili zbirke podataka. Originalni setovi primarnih podataka trebaju ostati nepromijenjeni.

Dokumentacija sekundarnih podataka po pravilu obavezno sadrži:

- a) stručni izvještaj o završenom postupku valorizacije primarne dokumentacije
- b) svi dokumenti nastali u procesu primarne valorizacije nalaza i dokumentacije raspoređene prema izvornim grupama dokumenata (obrasci, liste, opisi itd).

3.2.6. Zapisnik o kontroli konzervacije i postupka arheoloških istraživanja

Zapisnik o kontroli konzervacije i postupka arheoloških istraživanja je dokument u koji se unose svi relevantni podaci od strane nadležnog organa za provedbu nadzora na konzervacijom i iskopavanjem na arheološkim nalazištima. Pored osnovnih podataka o istraživanju, unose se podaci o obavljenom konzervatorskom nadzoru i iznosi se konačno stručno mišljenje u vezi provedenog postupka.